

PEDAGOGIKA ILIMLERI

Pedagogika teoriyası hám tariyxı

KOMPOZITOR NAJIMADDIN MUXAMMEDDINOV DÓRETIWSHILIGINDE SIMFONIYALÍQ POEMA JANRÍ

R.A.Abatbaeva – áğa oqıtıwshı

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali

Tayanch so'zlar: musiqa, poema, polifoniya, garmoniya, kanon, simfoniya, kompozitor, kontrast, janr, faktura, repriza, major.

Ключевые слова: музыка, поэма, полифония, гармония, канон, симфония, композитор, контраст, жанр, фактура, реприза, мажор.

Key words: music, poem, polyphony, harmony, canon, symphony, composer, contrast, genre, texture, reprise, major.

XX ásirdeń 30-jılları hám urıstan keyingi jıllarda, Oraylıq Aziya mámleketleri turmısında “simfoniyalıq poema” janrına tiyisli shıǵarmalar kóples ushırasıp turadı.

Bul dáwirde kompozitorlar óz shıǵarmalarında qaharmanlıq, tariyxıy, watandarlıq, ápsanalıq temalardı en jaydıran. Shıǵarmanıń tiykarǵı teması sıpatında xalıq namalrı, milliy muzıka úlgerinen keń qollanılǵan. Simfoniyalıq orkestr quramı ráń-bareń bayıtılıp, milliy koloritti sezindiriwshi sazlar arqalı orkestr quramına kiritilgen. Dóretpeleriniń forması, kólemi, faktura, garmoniyası ózine tán bezeklerdi ózinde jámlegen.

Bul kishi jumıstan maqset, simfoniyalıq poema janrı hám N.Muxammeddinov dóretywshilik dáwirinen baslap usı künge shekem bul janrdıń muzıka ámeliyatında qollanılǵan stilleri haqqında qısqa bolsada maǵlıwatlar beriwden ibarat.

XIX ásir Batis muzıka mádeniyatında iri bir bólimli formada shıǵarmalar jazılǵan. Kóplegen kompozitorlar túrli janrlarda usı formadan qollanıp kórgen, biraq, basqa janrlardan kóre simfoniyalıq poema janrında bul iri bir bólimli forma óz dálin tapqan. Qaǵıydaǵa kóre bul forma, ózinde hár túrli dúzilisler hám sintetikalıq xarakterdi jámleydi. Bul janrda muzıka dóretken shet el kompozitorlardan: F.Shopen, R.Shtaus, M.Balakirev, A.Glazunov, S.Raxmaninov, A.Xachaturyan hám basqalardıń shıǵarmaların atap ótsek orınlı [9:153-172].

Oraylıq Aziya muzıka mádeniyatında “poema” túsiniǵi birinshi márte V.A.Uspenskiy tárepinen alıp keling [7]. Poema sózi- áyyemgi grek sózinen alınǵan bolıp, iri yamasa ortasha kólemdegi, lirik-epik xarakterdegi, ádebiyatjanrlarına tiyisli kóp bólimli epik shıǵarma esaplanadı. Poemalar qaharmanlıq, ishıy-muxabbat, tariyxıy, ápsanalıq túrlerine bólinip, qosıq sıyaqlı qısqa formasına iye [10].

XX ásirdeń 30-jıllarında Ózbekstanda simfoniyalıq poema janrında Aleksey Kozovski salmaqılı dóretywshilik islegen. Urıs dáwirinen keyingi jıllarda dóretywshilik qılǵan I.Akbarov «Эпик поэма», M.Tojiev «Любовь поэта», D.Zokirov «Хамза», M.Ahrafıy «Temur Malik» [8:126] taǵıda basqa shıǵarmalar.

Simfoniyalıq poema janrı qaraqalpaq kompozitorlarınıń dóretpelerine de óz tásin kórsetpey qalmadı. Solar qatarında kompozitor N.Muxammeddinov dóretywshiligi arasında simfoniyalıq hám vokal simfoniyalıq shıǵarmaları áhmiyetli orındı iyeleydi. Ásirese “Posqan el” simfoniyalıq poeması kompozitordıń ullı waqıyalarǵa bar hawazı menen muzıka sesleri arqalı tılawshılardıń oyınına, sezimine tásir etetuǵın sesler arqalı obrazlar menen jetkere alǵan.

Kompozitor bul poemasında mazmunı menen tili jaǵınan 1741-1760-jıllardaǵı ata jurtı Tırkistannan Babajurtı-Arqa Xorezmge qayta kóship kiyatırǵandaǵı qatań qorqınıshlı dáwirdi realistik jaǵdayda kórsetken [1:12]. Simfoniyaǵı oraylıq obraz óz elin ana topıraǵın ilajsız basqınıshı jawlar sebep taslap baratırǵan xalıqtı, áwladların baxıtı ushın gúreske atlangan qaharmanlardıń taǵdiri súwretlengen. Shıǵarma melodiyasınıń tiykarı etip xalıq melizmlerinen alınǵan. Kompozitor xalıq milliy namaların saqlaǵan halda dástúrli diatonikaǵa úylesimlik

endirgen. Simfoniya qaraqalpaq xalıqınıń ullı shayı Jiyen jırawdıń usı atamadaǵı tragediyasına baǵıshlangan dep jazadı T.Adambaeva óz miynetlerinde.

Bul simfoniyalıq poema kompozitordıń studentlik dáwirinde jazılǵan. Jas bolıwına qaramastan simfoniya júdá professional dárejede jazılǵan. Kompozitor ullı Jiyen Jırawdıń “Posqan el” shıǵarmasın konservatoriyanı pitkere tuǵın waqtındaǵı diplom jumısına alıp, ol ústinde kóples jumıslar alıp barǵan. Qaraqalpaqstanǵa kelip, ilimpazlar menen bir neshe folklorlıq ekspediciyalarǵa qatnasıp, xalıq dóretywshiliginıń kóplegen jemiserine, folklor muzıkasınıń qarama - qarsılıqlarına dus kelip, kóp ǵana ózine anıq bolmaǵan waqıyalarǵa anıqlawǵa erisedi. Poemadaǵı bir neshe qosıqlardıń teksti menen jazıp alınıp, notaǵa túsirdi hám óziniń shıǵarmasında utımlı etip paydalanǵan. Kompozitordıń Tashkent, Alma-ata muzıka bilim jurtları hám konservatoriyaında bilim alıwı dóretywshilik jolınıń rawajlanıp qalıpsiwinde Evropa hám Shıǵıs klassikalıq muzıka mektepleriniń dátúrlerin ózbek, rus, qazaq hám t.b. ullı ustazlarınıń bergen bilimleri onıń dúnya qarastarın muzıka jazıwǵa bolǵan talantın kúsheytti desek asıra aytqan bolmaymız [4:186]. Poemanı jazıwda ustazı professor Erkeǵalı Raxmadievtiń bergen keńesleri kompozitor ushın júdá jaqsı kúsh-ǵayrat baǵıshlaǵan. Bul haqqında N.Muxammeddinov ózi de úlken minnetdarshılıq penen esleydi [3:650]. Kompozitor shıǵarmanı birden kóshiwden baslamastan tınısh paraxatshılıq ómirde baslap muzikalıq kirisiw háreketinen muzıkanı major tonallıǵında baslap áste-aqırın temaǵa baylanıshı garmoniyalar menen bayıtadı. Poemanıń syujetlik liniyası úsh muzikalıq leytemadan quralǵan bolıp, xalıq teması, jaw teması, jırawdıń teması sóz etiledi. Poemanıń kirisiw bóliminde úlken merekege jıyılǵan xalıq shadlı-quwanışlı tamashalar qurıp atırǵanı sáwlelendiriledi. Bunday uqsaslıqtı kompozitordıń “Ajiniyaz” operasında da kóriwimizge boladı. Poemanıń kirisiw bóliminde, kompozitordıń ózine tán usılı hám dóretywshilik ózgesheliklerin belgilep beredi [5:62]. Shıǵarmanıń bas teması oyın xarakterinde, al, járdemshi teması qosıq retinde ayıtılıp, ekewi qosılıp, rawajlangan bólimde kewil qamsıǵıp qandayda bir jamanlıq bolajaqday truba sazlarında seslerdiń insandı qorqınıshqa salatuǵın muzıka sher-tiledi, trombon saz ásbabında bastırıp kiyatırǵan jawdıń aldın alıwǵa shaqırǵanday xarakterin sáwlelendirgen. Simfoniyalıq poemada xalıqtıń basına túsken tragediyanı júreкке kúyıp atırǵanday deneni túrshiktirip, sezimlerdi eljiretip jiberedi buǵan urma sazlar hám demli sazlar járdeminde dramaturgiyanı kúsheytip beriwge háreket etken, albette bul kompozitordıń sheberliginiń dáli.

Simfoniyalıq poemanıń ortanǵı bólimi fugato formasında baslanıp, sońınan xalıq teması menen aralasıp rawajlanıwın dawam etedi. Jaw teması dáslep skripka sazında, keyin áste-aqırın sazlar sanı kóbeyip, xalıqtıń qarsılıǵına ushırıp qılışlasıw saxnalrı shıǵarmanıń dramatizm elementlerin kúsheytip, eń joqarǵı kulminacion bólegin kórsetedi. Usı hawıj bóliminde muzikalıq konflikt shiyelesip, úsh tema, xalıq teması, jaw teması, jawshınıń teması ushırasıp, qarama-qarsı kontrastlı shayqalı kúshine enip shıǵarmanı tılawshılar itibarın elede jawlap alıwǵa drama-

tizmdı kúsheytip baradı. Shıǵarmada kompozitor túrli polifoniyalıq, kontrapunkt, kanonlıq hár qanday milliy irǵaqlardı ornı menen qoyıp qollana bilgen. Usı kontrastlı baylanıslardan keyin xalıq teması jehip shıǵıp, quwanışlı kewilli major tonallıǵında repriza baslanadı. Bunda shadlı oyın kúlkiler menen xalıqtıń keleshekke bolǵan jaqsı úmitleriniń iske asıratuǵınınan derek beredi. Simfoniya dramatism baslı roldı atqarıp, onda xalıq dástanları menen namalarınan citata almay, tek ǵana intonaciyasınan paydalanıp, jáne onı túrli tonallıqlarǵa ótkerip kompozitor sheberligin qollap milliy koloritti bayıtıp ájayıp bir shıǵarma dóretken. Simfoniya poema 1970-jılı Qazaqstan Respublikasınıń 50 jıllıq merekesinde atqarılıp, eń jaqsı muzikalıq shıǵarma dep maqullanıp, birinshi orındı alıwǵa muwapıq boldı [1:15]. Kompozitordıń bul keń ómirge úlken mádeniyatqa qaray taslaǵan keń qáдеми boldı. 1971-jılı Moskva qalasında shıǵatuǵın “Музыкальная жизнь” N.Muxammeddinovtıń “Posqan el” simfoniya poema óziniń tásirshenligi, muzikalıq obrazlardıń salmaqlılıǵı hám óziniń anıqlılıǵı menen ayırıqsha kózge taslanadı [2], dep joqarı baha bergen. Kórnekli muzikatanıw iliminin ǵayratkeri Tájigul Adambaeva óziniń “Qosıqtan operaǵa shekem”

atlı miynetinde de shıǵarmanı joqarı bálentlikke alıp shıqqan edi [6].

Muzikalıq shıǵarmalarǵı hám muzikalıq stil, janrdı talıqlaw muzikatanıw iliminde oraylıq mashqala bolıp esaplanadı, sebebi kompozitor dóretpelerin talıqlaw onıń stilin anıqlaw ushın insanda tereń bilim hám kónlikpelerdi, talap etedi. Izertlewshilik kóz qarastan qaraǵanda garmoniya, melodiya, polifoniya, metrika, tembr, janr hám taǵı basqa hámme tárepleme tolıǵı menen kompleks tárizde talıqlaw muzika tariyxı iliminde muzikalı stilistikalıq principitiń nızamlılıǵın ashıp beriwge imkan jaratdı.

Juwmaq ornında aytıw kerek, joqarıda keltirilgen kompozitordıń simfoniya poema bunnan tısqarı túrli janrlardaǵı shıǵarmaların ele muzika sınıshılıq kóz qarastan úyrenip talıqlaw onı keleshek áwlad ushın oqıw materialı sıpatında qaldırıw úlken ilim hám izleniwdi talap etedi. Usı keltirilgen maǵlıwmatlar nátiyjesinde simfoniya poema janrınıń tariyxı, kelip shıǵıwı hám usı janrda dóretywshilik etken kompozitorlar haqqında, solardan Najimaddin Muxammeddinov dóretywshiligine tiyisli simfoniya poema sıpatına murajat ettik.

Ádebiyatlar

1. Alimov Á, Adambaeva T. Ataqlı sazgerler. –Nókis: 2012. 15-b.
2. Adambaeva T. Qosıqtan operaǵa shekem. //“Ámiwdarya” №10. 1974.
3. Абатбаева Р.А. "Қорақалпоғистон музыка маданиятини ривожланишида машхур бастатор Н.Мухаммеддиновнинг ўрни." Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 648-653.
4. Abatbaeva R.A. "The manifestation of european and national traditions in the opera" Gulayim". International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences 2.2 (2022): 185-187.
5. Абатбаева Р.А. "Композитор Нажимаддин Мухаммеддинов ижодида тарихий сиймолар." Journal of Culture and Art 1.1 (2023): 60-66.
6. Солудуха Я. Молодые композиторы Казахстана. // «Музыкальная жизнь». -Москва: №2, 1975.
7. Uspenskiy V. "Buxoro shashmaqomi"ni notaǵa túsirgende «Шесть музыкальных поэм» –Москва: 1924.
8. Янов-Яновская Н.С. «Узбекская симфоническая музыка». -Т.: 1979. –С. 126.
9. Канчели М.А. Крупная одночастная форма в зарубежной музыке XIX и начала XX века. // «Вопросы теории музыки». -М.: 1975 вып. 2. –С.153-172.
10. Камалова Д.Э. Баспасөзде новелланың жанрлық өзгешелиги (Жанровые особенности новеллы в прессе) [Genre features of the novel in print]. // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Нукус: «Наука». 2019.

REZYUME. Ushbu maqolada XIX-XX asrlarda O'rta Osiyo davlatlarida simfonik musiqaning hayotida simfonik poema janri G'arb musiqa madaniyatida shakllana boshlagani va O'zbekiston va Qoraqalpog'iston kompozitorlari ijodida turli namunalar yartilishi, shu tariqa kompozitor N.Muxammeddinov ijodida simfonik poema janrida yaratilgan asari "Posqan el" poemasi ning tahlili haqida ma'lumotlar keltiriladi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматривается жанр симфонической поэмы в жизни симфонической музыки в странах Средней Азии в XIX-XX веках. Становление западной музыкальной культуры и появление различных примеров в творчестве композиторов Узбекистана и Каракалпакстана, Таким образом, даются сведения об анализе стихотворения «Поскан ел», созданного в симфоническом жанре композитором Н.Мухаммеддиновым.

SUMMARY. This article examines the genre of the symphonic poem in the life of symphonic music in the countries of Central Asia in the 19th-20th centuries. The formation of Western musical culture and the emergence of various examples in the works of composers of Uzbekistan and Karakalpakstan. Thus, information is given on the analysis of the poem "Posqan el", created in the symphonic genre by composer N. Muhammeddinov.

KREATIV OYLAW HÁM KOMMUNIKATIV KOMPETENCIYA MASHQALALARININ

ÓZ-ARA QATNAS MÁSELESİ

B.T.Abdiev – tayansh doktorant

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: kommunikativ, kompetensiya, kreativ, modernizatsiya, madaniyat, jamiyat, innovatsiya, metod, sistema, integratsiya, diversifikatsiya.

Ключевые слова: коммуникатив, компетенция, креатив, модернизация, культура, общество, инновация, метод, система, интеграция, диверсификация.

Key words: communicative, competence, creative, modernization, culture, society, innovation, method, system, integration, diversification.

Respublikamız bilimlendiriw sistemasın reformalawda shet el tájiriybelerine tiykarlangan halda xalıq aralıq standartlarǵa sáykes keletuǵın oqıw dástúrleri menen muwapıqlastırıw joqarı pedagogikalıq bilimlendiriw sistemasın jetilistiriwge tiykar boladı. Bul boyınsha 2017-2021 jıllarda Ózbekstan Respublikasınıń rawajlandırıwdıń bes tiykarǵı jónelisi boyınsha Háreketler strategiyasında korsetilgenindey, mámleketimizde “Tálim hám tálim sıpatın bahalawdıń xalıq aralıq standartların engiziw

tiykarında joqarı bilimlendiriw shólkemleriniń sıpatı hámde nátiyjeliligini asırıw, ilimiy innovatsiya hám jetiskenliklerin ámeliyatqa engiziwdiń nátiyjeli mexanizmlerin jaratıw” kadrılar tayarlawdıń sıpat dárejesin asırıw, xalıq aralıq standartlar tiykarında tájiriybeli kadrılar tayarlaw búgingi kún bilimlendiriw sisteması ushın júdá zárúr.

Jáhán tálim hám ilimiy izertlew shólkemlerinde sıpathı bilimlendiriw beriw imkanıyatların qalıplestiriw jańalıqlardı jaratıw boyınsha ilimiy izertlewler alıp